

Нов български университет

Магистърски факултет

Департамент „История“

Програма „Исторически изследвания“

***Залезът на Византия: Мануил II Палеолог
(1391 – 1425 г.), Османската империя и
Европа***

Автореферат

***на дисертация за присъждане на образователната и научна
степен „доктор“***

Докторант:

Николай Орлинов Данев

Научен ръководител:

Проф. д-р Цветана Чолова

СОФИЯ

2019

Дисертационният труд се състои от 190 страници. Изложението е оформено от увод, шест глави, приложения (български преводи на писма на император Мануил II Палеолог), както и заключение, включващо приносите. Приложени са библиография и използвани исторически извори от английски, френски, немски, руски, гръцки и български език.

Съдържание

Съдържание на дисертационния труд.....	4
Обща характеристика на дисертационния труд.....	5
Състояние на проучванията.....	6
Цели и методология на изследването.....	10
Научна новост и научни приноси.....	12
Виждания и предложения за по-нататъшно развитие.....	15
Обобщено представяне на дисертационния труд.....	16
Публикации по темата на дисертационния труд.....	28

Съдържание

Увод	с. 3
Първа глава. Балканската „игра на тронове“ и османското нашествие на Балканите.....	с. 9
Втора глава. Мануил II Палеолог - деспот, съимператор и верен син.....	с. 25
Трета глава. Мануил II Палеолог - император на Византия.....	с. 49
Четвърта глава. Възгледите на император Мануил II Палеолог и политическата идеология на Византия от края на XIV век, отразени в документи, кореспонденция, речи и трактати.....	с. 68
Пета глава. Големите надежди. Дипломатията на Мануил II и политиката на европейските държави в края на XIV – началото на XV век.....	с. 101
Шеста глава. Империята отвърща на удара.....	с. 115
Заклучение. Византия между величието на трагедията и трагедията на величията.....	с. 149
Приложения	с. 157
Библиография	с. 183

Обща характеристика на дисертационния труд

Настоящият дисертационен труд „*Залезът на Византия: Мануил II Палеолог (1391 – 1425 г.), Османската империя и Европа*“ е посветен на живота и делото на византийския император Мануил II Палеолог (1350-1425), неговите опити за стабилизация на държавата, както и на особеностите на Османската експанзия на Балканите. Периодът на XIV и XV век е един от най-важните за Балканската история. Рядко събития, случили се преди толкова векове, оказват толкова значимо влияние и до наши дни. Османските нашествия на Балканите предопределят съдбата на българи, гърци, сърби и редица други народи, а османската хегемония променя значително етническия, религиозния и геополитическия облик на Югоизточна Европа. В тези изпъстрени със събития времена, от делата на балканските владетели зависело бъдещето на държавите и както става ясно, недалновидното управление довело до трагични последици за балканските народи. Важна роля в Балканската история играела Византия, тъй като Балканските страни били част от византийския свят, а империята повече от хилядолетие оказвала огромно влияние върху всички държавни обединения, намиращи се в близост до нейните граници.

Управлението на Мануил II Палеолог (1391-1425) е едно от най-динамичните във византийската история, а личността на императора, изпълнена с неизчерпаема енергия, оставя неизличима следа у неговите съвременници. Във времена, когато някога могъщата Византийска империя запада, а опасността отвън расте, именно хора като него успяват да отложат края, поне с няколко десетилетия. До момента в българската историография няма изследване посветено на личността на този византийски василевс - пропуск, предвид факта, че Мануил II играе изключително важна роля, ако не толкова в българската, то със сигурност в балканската история. За да се проследят изцяло всички причини за падането на Балканите под османска власт, и за да се посочат всички пропуснати възможности, специалистът по история на Средновековните Балкани, точно като в пъзел, трябва да има поглед върху политиката на всички владетели от периода. А една от най-важните части на този пъзел е именно управлението и светогледът на Мануил II Палеолог.

Състояние на проучванията

Невъзможно е в едно изследване да се включат всички аспекти от живота на василевса, но императорът представлява интерес за редица учени, част от чиито изследвания са използвани и за настоящата докторска дисертация.

Първото по-сериозно изследване върху управлението на Мануил прави френският учен Жул Берже де Ксивре¹ който още през XIX век хвърля повече светлина върху историята на Късната Византийска империя. Други учени акцентирали върху управлението на Мануил II са Едуард Гибън², Шарл Лебо³, Джордж Финли⁴, а най-вече Джон Баркър⁵, който в монографията си за Мануил II Палеолог (1391-1425) изследва редица аспекти от управлението и характера на Мануил.

Някои учени разглеждат само определен период от биографията на владетеля, като например Джордж Денис, който изследва детайлно управлението на Мануил в Солун през 1382-1387.⁶ А. А. Василев⁷ пише за „Пътешествието на византийския император Мануил II Палеолог до Западна Европа (1399-1402)“, а Антониос Монфератос - „Дипломатията на Мануил II Палеолог в Европа и Азия“.

Докторската дисертация на Флорин Леонте⁸ озглавена „Реторика в пурпур: обновяване на имперската идеология в текстовете на император Мануил II Палеолог“ изследва част от писменото наследство на Мануил II. Основаващ се на императорските текстове посветени на Брака, Смъртта на Теодор и Посланието към Йоан VIII Палеолог, докторатът на Флорин Леонте по великолепен начин представя политическите визии и послания на идеологията на Мануил II, благодарение на което много по-лесно и много по-правилно биха се тълкували действията на императора.

---

¹ Jules Berger de Xivrey, *Mémoires sur la vie et les oeuvres de l'empereur Manuel Paléologue*, Paris, *Mémoires de l'institut de France, Académie des inscriptions et des belles lettres*, 19, 2. 1853.

² Gibbon, E. *The History of the Decline & Fall of the Roman Empire*, Delmara publications, USA, 2013.

³ Lebeau, C. *Histoire Du Bas-empire*, Wentworth Press, USA, 2013.

⁴ Finlay, G. *History of the Byzantine Empire - AD 1057-1453*, CreateSpace Independent Publishing Platform; First Edition edition, 2015.

⁵ Barker, J. *Manuel II Palaeologus (1391-1425)* In: *Study in Late Byzantine Statesmanship* (Rutgers Byzantine series) New Jersey, 1969.

⁶ Dennis, G. *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382-1387 : Orientalia Christiana Analecta*. Romae, 1960.

⁷ Васильев, А. *Византия и крестоносци. Падение Византии, Ломоносов*, 2015.

⁸ Leonte, F. *Rhetoric in purple : the renewal of imperial ideology in the texts of emperor Manuel II Palaiologos*, CEU ETD collection, 2012.

Друг важен аспект на изследванията на управлението на Мануил са неговите писма, които и до ден днешен заради своя висок стил и език продължават да представляват трудност за изследователите. Важни проучвания свързани с епистоларното и документалното наследство на императора са тези на Денис⁹ - „Официални документи на Мануил II Палеолог“, а руски учени разглеждащи писмата на императора са: Халфин – „Турската тема в писмата на Мануил II Палеолог“¹⁰, както и Т. Куш, която в своята статия: „Образът на Отечеството в кореспонденцията на Мануил II Палеолог“ описва чудесно патриотизма на император Мануил.¹¹

Сред най-значимите извори за периода се подреждат византийските хронисти от XIV и XV век - Лаоник Халкокондил¹², Георги Сфранцес¹³, Димитър Кидон¹⁴, както и Дука¹⁵. Историята на Дука прекъсва внезапно през 1462 г., посред описанието на османската обсада на Митилене; Историята на Халкокондил е до 1463 г., а тази на Сфранцес продължава до 1477 г. Всички те предават важна информация за византийската история, както и за причините и последиците от императорските решения. Важно е, обаче четящият човек да е наясно с характерните особености на всеки един от авторите. Така например Сфранцес остава лоялен към православието и ненавижда османците, тъй като той и неговото семейство страдат от тях. Роден около 1400 г. Сфранцес дълго време е част от имперската канцелария, последователно заема длъжностите епитропезий, келиот и протовестиарий и е пряк свидетел на голяма част от събитията свързани с последните Палеолози. Доскоро се смяташе, че работата му се състои от две части – „Малка хроника“ обхващаща периода между 1413 г. до 1477 г. и „Голяма хроника“, която е свързана с цялата история на Палеолозите. По-нови изследвания доказват, че „Голямата хроника“ е компилирана столетие по-късно от Макариос Мелизинус. За разлика от другите гръцки извори Сфранцес не е многословен и е дори лаконичен, но за сметка на това остава прецизен и дори педантичен към годините,

---

⁹ Dennis, G. *Official Documents Of Manuel II Palaeologus* : Byzantion, Vol. 41. 1971. и Dennis G. *Four Unknown Letters Of Manuel II Palaeologus* : Byzantion Vol. 36, No. 1, 1966.

¹⁰ Халфин, А.Б. *Турецкая Тема В Эпитафии Мануила II Палеолога* : Античная древность и средние века. Екатеринбург, 2013.

¹¹ Куш, Т.В. *Образ Отечества в корреспонденции Мануила II Палеолога* : Византийский временник. М., 2005.

¹² Chalkokondyles, L. *The Histories*. Anthony Kaldellis (Trans). Harvard University Press. Cambridge, 2014.

¹³ Сфранцес, Г. *Дневникът на един византийски сановник*, превод Хр. Матанов, издателство Гал-Ико, София, 1996.

¹⁴ Cattelli, G. *Demetrio Cidonio: Brevi Notizie della vita e delle opere* // *Studi Italiani di filologia classica*, N. S. Vol. I. 1920.

¹⁵ Ducas: *Historia Byzantina*, ed. V. Grecu, Bukarest 1958.

месеците и дните от управлението на последните Палеолози. Също така Сфранцес докрай остава убеден в преимуществата на византийската държавност и култура, докато Халкокондил оправдава османските завоеватели, тъй като служи в двора на султана.

Атинянинът Лаоник Халкокондил написва "Историята" в десет книги, описващи събитията от 1298 до 1463 г. като в нея той не разказва толкова историята на династията на Палеолозите, колкото историята на османците и техните владетели. Подобно на Тукидид, той поставя в устата на героите си реч, която, разбира се, е чиста измислица, а подобно на Херодот, Халкокондил прави някои отклонения от темата като дава интересна информация за бита и историята на различни европейските народи.

Михаил Дука от своя страна е описан от неговия биограф Е. Черноусов с думите: "Срамежлив, скромнен по отношение на себе си, с голяма обща култура, изпълнен с патриотизъм, но и относително безпристрастен, Дука ще служи като отличен пътеводител за разбиране на истинската позиция на хората и събитията"¹⁶. Текстовете на Дука от своя страна са запазени не само в гръцкия оригинал, но и в стар италиански превод, който на някои места запълва празнините на гръцкия текст. Също така характерно за Дука е, че голяма част от информацията, която ни предава е била научена от него чрез негови генуезки агенти и често вижда събитията през очите на своите латински приятели.

Димитър Кидон, живял през XIV век, е един от много талантивите писатели от времето на Палеолозите в областта на теологията и реториката. Той е роден в Солун в самото начало на XIV век и умира в края на века, така че животът му трае почти столетие. В Милано той старателно се запознава с латинския език и литература. Той живее в Солун, Константинопол и Крит. Получава и венецианско гражданство, а последните си дни прекарва в манастир. През целия си живот Кидон участва активно в религиозните въпроси и споровете на епохата, като доказва, че е поддръжник на сближаването с Рим.

Интересни и важни са и мюсюлманските извори за периода. Мехмед Нешри¹⁷ с неговото „Огледало на света“, както и Ходжа Садедин¹⁸ с неговата „Корона на

---

¹⁶ Черноусов, Е. Дука, един из историков конца Византии // ВВ. Т. XXI. 1914. с. 221.

¹⁷ Мехмед Нешри, Огледало на света. Прев. Мария Калицин. София, Отечествон фронт, 1984.

¹⁸ Ходжа Садедин, Корона на историите. Прев. Мария Калицин. София, Абагар, 2000.

историите“ осветляват някои от важните събития свързани с балканските народи и Османската империя и въпреки на моменти фанатичното внушение, могат да бъдат един изключително полезен източник на информация. Отлично допълнение към изброените извори са и документите от Венеция, които Баркър използва в своя труд посветен на Мануил II.

Несъмнено най-важният ресурс, който би могъл да бъде полезен за анализирането на политиката на Мануил II са неговите собствени текстове, които са достигнали до нас. Византийският василевс се оказва една изключително сложна личност, която има интереси в най-различни области. Така от Мануил е останало разнообразно писмено наследство: с теологична насоченост (като трактатът посветен на Светия Дух); с политическа насоченост (като посланието му към солунчани или Панагерика посветен на баща му); както и с реторическа насоченост (като Основите на имперското поведение, Седемте етико-политически речи, както и речта посветена на погребението на императорския брат Теодор Палеолог). Именно тези исторически извори дават най-достоверният образ на византийския император и в тяхното внимателно четене и анализиране, читателят би могъл да разкрие императорската идеология.

Цели и методология на изследването

Настоящата докторска дисертация не си е поставила твърде амбициозната цел да представи пълна биография на Мануил II, а по-скоро цели да използва различните извори и исторически съчинения, за да проследи внимателно основните аспекти от живота на византийския василевс, както и да се опита да даде отговор на въпроса дали Мануил е направил всичко, за да спаси Византия или също, както повечето от своите съвременници, е подценил опасността за своята родина и поставил на преден план своите лични интереси.

Целта на настоящата докторска дисертация е да отговори и на следните въпроси:

- Успява ли Мануил II да стабилизира Византия след десетилетията на криза?
- Кои са начините, по които той се противопоставя на османското нашествие?
- Как императорът използва идеята за уния в своята външна политика?
- По какъв начин имперската идеология на Византия се отразява на управлението на император Мануил и променя ли се тя през последните векове от съществуването на империята?
- До къде стига императорът в търсене на изход от тежката ситуация, в която се намира Византия?
- Остава ли василевсът една по-силна империя от тази, която е наследил, след края на своето управление?
- Щом Византия пада под османска власт през следващите десетилетия, то Мануил имал ли е възможност да предотврати това или поне да забави, или ускори падането на империята?

Отговорите на всички тези въпроси настоящият научен труд потърси чрез следните методи:

- Превод и анализ на значителен брой, както гръцки, така и османски, латински и славянски писмени извори и свидетелства за епохата на османските нашествия на Балканите;
- Превод и анализ на част от писменото наследство на император Мануил II, поставено в историческия контекст на времето, в което е било създадено;

- Подреждане на основните факти и събития от живота на Мануил II в хронологичен ред и събиране на основните историографски данни за тях;
- Прилагане на снимков материал, отразяващ материалното наследство на Палеологовата династия – църкви, дворци, градове и документи;

Отговорите на поставените от мен въпроси са важни, тъй като благодарение на тях може да се направи равностойно управление на Мануил II и да се изясни прави ли той грешки, които довеждат до падането на Балканите и Мала Азия под османска власт – събития променили завинаги историята на Югоизточна Европа – или по-скоро върви срещу хода на историята.

Научна новост и научни приноси

Със смъртта на Мануил II Палеолог приближава и краят на Византия. Старият император повече от 50 години се опитва да отложи тази гибел и отдава всичките си сили за своята родина. Малцина са владетелите, които с такова себеотрицание и с такава енергия се борят до край за това, в което вярват. Мануил през целия си живот вярва, че ще победи своите врагове и ще спре рунирането на своята империя. Получил незавидно наследство, той не повтаря грешките на своите предци и успява да осигури на поданици си дълги години в мир, в които гръцката култура разцъфтява.

Независимо, че носи фамилията Палеолог, Мануил би могъл да бъде нарече и Канктакузин (по името на своя известен дядо), тъй като ни остава и едно голямо литературно наследство, което и до днес се препрочита и изследва, за да ни даде информация за последните години от съществуването на Византия.

Мануил II Палеолог в много отношения действа като великите византийски василевси от предходните епохи, в които Византия заемала централно място в християнския (и не само) свят . Затова би било полезно, ако се направи един правилен сравнителен анализ между действията на Мануил и тези на предшествениците му. Естествено, това е една нелека задача, която има и своите неточности. Невъзможно е да се сравнят две различни епохи, но е полезно да се определят проблемите и процесите в тях, тъй като в крайна сметка това е смисълът на историята – хората да не забравят миналото и да не повтарят същите грешки и в бъдещето.

През края на XIV и началото на XV век за Византия няма спасение. Политическите и икономическите проблеми са достигнали своя зенит и връщане назад няма. В такава време звездата на император Мануил II изгрява, но това става за твърде кратко, защото въпреки наистина дългото му управление, няколко десетилетия след края му, Византия изчезва завинаги от политическата карта на Европа.

Приносите на настоящия научен труд могат да се обединят в няколко групи:

- За първи път в българската научна литература се прави цялостно изследване за живота, идеологията, политиката и дейността на един от последните византийски императори Мануил II Палеолог, и ролята му в съдбините на Югоизточна Европа и Балканите;
- За пръв път на български език е преведено и анализирано голяма част от епистоларното наследство на император Мануил II, приложено, както в основния текст, така и в съпътстващото приложение;
- За написването на дисертацията са използвани значителен брой, както гръцки, така и османски, латински и славянски извори, които за първи път се събират на едно място и дават различен поглед върху някои от основните събития на епохата;
- За по-добро онагледяване на описваните събития в текста присъства значителен снимков материал, благодарение на новите технологии, които позволяват по-голям и по-бърз достъп до информация;

Благодарение на тях биха могли да се направят следните заключения:

- Мануил II не успява да стабилизира Византия, въпреки дългото си управление, но не защото му липсва хъс, енергия, разум или дипломатичност, а защото е непосилно да се спаси загиващата империя;
- Василевсът се противопоставя на процеси, започнали далеч преди неговото рождение и използва всички възможни средства, за да обърне хода на историята;
- В борбата си срещу османското нашествие императорът внимателно избира кога да сътрудничи с османците и кога открито да им се опълчи, но той винаги остава праволинеен и смята именно османците за основния враг на империята. Тук василевсът е абсолютно прав, тъй като историята показва, че именно Османската държава завладява Византия. Мануил осъзнава заплахата и полага неимоверни усилия за нейното неутрализиране. Тези усилия са на всички възможни фронтове: Дипломатически – включващи пратеничества, лична кореспонденция, дипломация на реликвите и разбира се, обиколка в Западна Европа в търсене на помощ; Военни- Мануил преживява няколко обсади на Солун и на Константинопол и не се страхува открито да се противопостави на

османците; Идеологически – василевсът осъжда исляма в редица свои философски творби и писма, като по този начин разкрива и каква е ролята на императора и на Византия в земния свят;

- В края на своето управление Мануил II оставя една по-силна империя, но периода, в който се намира Византия можем да определим като „затишие пред буря“. Мануил, както сам се изразява в едно от своите писма, „управлява кораб“, но в „кораба“, който е издържал на стотици бури през вековете, вече зяят твърде много пробойни и той е осъден да потъне заедно със своя последен капитан;
- През края на XIV век и началото на XV век Балканският феодализъм изживява своя апогей и Османската империя успява да се възползва от политическата разпокъсаност на Балканските държави;
- Въпреки политическата и военна слабост на Византия, Късната Византийска империя изживява свой културен възход и едни от най-бележитите духовници, хронисти и философи, в това число и Мануил II Палеолог, живеят и творят непосредствено преди окончателното падане под Османска власт;
- През XIV и XV век католическият Запад не е готов да помогне на православния Изток, като това се дължи, както на религиозни и икономически причини, така и на вътрешнополитически противоречия.

Виждания и предложения за по-нататъшно развитие

Темата за живота и управлението на император Мануил II е огромна и всеобхватна и би могла да се продължи в различни направления. За момента е изключително слабо засегната неговата Балканска политика и по-точно отношението му към Балканските владетели. Също така полезно изследване би могло да се направи на образа на императора, представен ни от ислямските хронисти. Мануил е един от малкото християни, към които те показват своето уважение. Относно личния живот на Мануил има редица неясноти около негови незаконни деца, както и брат, за които също почти нищо не се знае. Голямото литературно наследство дава възможност и нови прочити на неговите трактати, диалози и писма, и да се проследи „тънката, червена линия“, която разкрива напълно светогледа на императора.

Обобщено представяне на дисертационния труд

Уводът на дисертацията има за цел да покаже значимостта на темата, както и да опише основните въпроси, на които ще се търси отговор, както и методите, които ще бъдат приложени. Следва кратка историографска справка на научните трудове посветени на управлението на император Мануил II Палеолог и изводът, че досега в българската историография няма научен текст, който да акцентира върху живота и делото на византийския василевс. В увода да посочени и основните исторически извори, които се отнасят за Късната Византийска империя и османската експанзия на Балканите, както и биографични данни за основните хронисти.

Първа глава е озаглавена *„Балканската „игра на тронове“ и османското нашествие на Балканите“* и представя политическата ситуация на Балканите в през XIII и XIV век. В главата са изброени и разяснени основните причини за упадък на Византия, както вътрешни, така и външни, а също и основни моменти от управлението на първите Палеолози. Причините за падането на балканските народи под Османска власт, а и на Византия са много и изключително сложни. Те могат да се търсят столетия назад още в средата на XI век. През 1054 г. Великата схизма разделя Изтока и Запада и това разделение ще се окаже съдбоносно. Заради него западните рицари ще си позволят да плякосват империята по време на своите походи към Светите земи, заради него през 1204 г. кръстоносците ще разграбят Константинопол и ще поругаят дори християнските му храмове, заради него, дори с османци пред своите порти, голяма част от византийците няма да поискат помощ от Запада и ще предпочетат да загинат. Великата схизма се превръща в основна пречка за евентуален съюз между Изтока и Запада. Разликите между двете християнски учения се оказват твърде големи, за да може двата свята да се обединят срещу надигащата се за тях заплаха от Мала Азия. Проблемът с западната добавка „и от Сина“ към изхождането на Светия Дух от Бог Отец, въпросът за Чистилището, споровете за това дали хлябът за причастието трябва да бъде подквасен или не, отказът на Западната църква да приеме Епиклезиса, молитвата към Светия дух, без която хлябът и виното за източния християнин не са напълно осветени, споровете около женитбата на бялото духовенство и разбира се разногласията свързани с върховенството на римския епископ и неговата светска власт, така и не успяват да бъдат преодоляни дори и в името на спасението на Византия.

Различията между двата християнски лагера обаче далеч не са чисто религиозни. През XII век Западът се променя и на преден план излизат търговските републики Генуа и Венеция, които застрашават пряко византийските интереси в Средиземно море. За тях империята е противник, който трябва постепенно да бъде обезкървен. Византия не успява да се справи с поредната опасност и политиката ѝ на изолация се оказва неуспешна. Византийците така и не успяват да разберат, че Западно общество, макар и варварско и грубо е християнско и че с него могат да намерят много фактори, които да ги обединяват, вместо да ги разединяват. За Византия французи, германци, венецианци винаги ще си останат „латини“, чиято Църква се е отдалечила от правия път, а техният „папа“ е забравил, че е просто един от петимата патриарси на неразделната християнска църква.

През 1071 г. две нови опасности разклащат империята – това са норманите от запад и селджуките от изток. Заради тях Византия губи своите последни позиции в Южна Италия и голяма част от владенията си в Мала Азия. Проблемите обаче не са свързани единствено с наранения престиж на империята. Те са и чисто практически. Византия през XI век губи своите най-плодородни земи и започва да изпитва отчаяна нужда от ресурси. Тази нужда ще бъде толкова осезателна през XIV век, че ще превърне някога великата византийска армия в шепа войници, които са неспособни да охраняват границите на държавата.

Византия не е същата и след 1261 г. Въпреки, че гърците са си върнали контрола на Константинопол, император Мануил VIII Палеолог заварва страховита картина. Голяма част от обикновените сгради, църквите, а и дворците са в пушеци и руини. Навсякъде цари разруха и бедност, някогашното величие е останало в историята. Проблемите пред новата и последна династия на Византия са много и никой не е в състояние да се справи с тях.

В Първа глава е обърнато е внимание и на хронологическата последователност на османското нашествие, както и на причините, които превръщат османците в първа политическа сила в Мала Азия и Югоизточна Европа. В текста са преведени, както византийски, така и османски хронисти, които описват разглеждания период през своята призма и дават различен поглед върху едни и същи събития.

Втора глава е озаглавена „*Мануил II Палеолог - деспот, съимператор и верен син*“ и представя първите години от живота на Мануил до издигането му за император на Византия. В тази глава се акцентира на лоялността, която изпитва Мануил към своя

баща, както и участието му конфликта между Йоан V и Андроник IV. Друг акцент на Втора глава е Мануиловото управление над Солун, което несъмнено бележи началото на нов етап в живота му. Именно тогава най-ясно се вижда началото на неговата антиосманска политика, която ще бъде водеща през целия му живот. Следва нова гражданска война във Византия, в която Мануил отново се оказва победил и в крайна сметка през 1391 г. след смъртта на баща си, той успява да седне на императорския престол.

Трета глава „Мануил II Палеолог – император на Византия“ започва с унижителното пленничество на Мануил, непосредствено след като става император. На византийския василевс му се налага да обикаля Мала Азия с войските на Баязид и да гледа безпомощно как последните византийски твърдини на тази територия рухват сред османското море. В главата са използвани много цитати от писмата на императора, които дават възможност от първо лице да научим как се е чувствал той по време на своето пленничество. Следва поредното бягство на Мануил от османския лагер и началото на голямата обсада над Константинопол, която Баязид предприема през 1394 г. Докато трае обсадата над града, крал Сигизмунд предприема своя кръстоносен поход срещу мюсюлманите, а Мануил отдава своята скромна подкрепа. След краха в битката при Никопол Сигизмунд се отправя към Константинопол, където е посрещнат лично от византийския василевс. Всичко това кара Мануил да предприеме най-забележителната и вълнуваща инициатива в своето управление – търсенето на помощ из Европа. Това пътуване, тази паметна среща между двата свята – на Изтока и Запада, не би могла да бъде докрай разбрана от съвременния читател, без да се изясни идеологията и принципите, от които се ръководи Мануил II по време на преговорите със западните владетели, които посещава, защото мястото на византийският император във Византия и в целия християнски свят, кара Мануил да се придържа към принципи и устои, създадени столетия преди неговото управление.

Четвърта глава „Възгледите на император Мануил II Палеолог и политическата идеология на Византия от края на XIV век, отразени в документи, кореспонденция, речи и трактати“ хвърля повече светлина върху писменото наследство на император Мануил, както и върху неговия светоглед и разбиране на света, без които голяма част от действията му не биха били докрай разбрани. Писменото наследство на император Мануил II е изключително разнообразно по своя характер и се състои от най-различни философски и теологични трактати, речи, диалози, наставления към бъдещия

император (последните във византийската книжнина наставления от жанра "княжеско огледало"), както и от многобройни писма написани от самия византийски василевс. Цялото това книжовно наследство ни дава безценна информация за събитията и идеите, случили и развили се във Византия през последните десетилетия от нейното съществуване.

Византийската империя през цялото си съществуване се крепи върху два основни стълба – Държавата и Църквата – те са неразривно свързани и отношенията между тях често определят политиките и идеологията на империята. Терминът цезаро-папизъм е твърде общ, за да ни даде нюансите на връзката между император (*imperium*) и патриарх (*sacerdotium*). Би било правилно да се отбележи, че императорът е християнин, следователно е подчинен на патриарха, а патриархът от своя страна е гражданин, което го прави подчинен на императора. Изучаването на еволюцията на тази връзка през вековете би показала как се развива политическата мисъл и идеология в историята на Византия. В империята василевс и патриарх са осъдени да си сътрудничат, защото единият има за цел да се грижи за земния живот на хората, а другият за техните души и само когато си помагат Византия върви нагоре. При Мануил Църквата определено помага на управлението и всъщност до голяма степен и взема някои от неговите функции, и самият факт, че едновременно съществуват два управленски организма е предпоставка за противоречия помежду им.

Съществуват различни типове източници, които биха били ценни за изследването на идеологията, като тези източници биха могли да се групират в няколко типа – Жития на светци, приказки за Чудеса, молитви и т.н., които са полезни за изучаването на начина на мислене на народа; Закони и имперски заповеди, които са официални източници и представят отношението на властта и „научната литература“, която включва трактати, диалози, речи и т.н., които показват позициите на византийската интелигенция. Имперската иконография и нумизматиката също дават ценна информация за имперската пропаганда през даден период.

Висотата на императорския пост затруднява василевса в общуването с неговите поданици, затова пропагандата се извършва най-вече чрез устната реч. Въпреки това, самият император не произнася речи пред народа, освен в някои празнични дни и ако желае да обясни дадено свое решение, той изпраща свои официални лица, които да разговарят с местните първенци.

Основен извор за възгледите на император Мануил са текстовете, написани от самия него – писма, трактати, речи и послания. За наше щастие до момента са запазени голяма част от тях, което до известна степен улеснява изследването на императорската идеология от XIV и XV в. Това е така, защото Мануил превръща реторическите писания в идеологически ефективен инструмент за разпространяване на своите политически послания.

Известно е, че в периода на Късната империя, василевсът имал нужда да запази своята популярност сред народа. Това се осъществявало най-вече с гражданската му ангажираност в полза на обществото. Ролята на императора обаче била твърде сложна предвид факта, че трябвало да балансира между гражданите, аристократите, църквата и външните сили, които постоянно се бъркали във вътрешните дела на Византия.

Диалогът с императрицата майка за брака, Основите на имперското поведение, Седемте етико-политически речи, както и речта посветена на погребението на императорския брат Теодор Палеолог, отразяват по най-систематичен начин проблемите и въпросите, специфични за византийското управление на този период.

Освен това, тези четири текста представляват конкретни начини за писане посветено на империята, тъй като Мануил влиза в различни роли: Диалогът за брака отразява неговата делиберативна роля; погребалната реч е разказна чрез неговата наративна роля, а орациите го показват в неговата дидактическа роля. Взети заедно тези роли са вид репертоар за императорския дискурс, а също така те включват и широк спектър от теми и различни концептуални категории.

Така от писменото наследство на Мануил разбираме, че той е една многообразна личност, с едно наистина отлично образование, интересуващата се от различни теми като теологията (както става ясно от Трактата посветен на Светия Дух), политика (Посланието към жителите на Солун) и ред други сфери от живота на средновековния човек.

Фактът, който играе основна роля в дипломатията на Мануил II е представата на василевса за неговото особено място в международната политика. Всъщност византийската представа за ролята на императора почти не се изменя въпреки трудностите, пред които е изправена империята. За византийците единствената универсална власт, която произлиза от Бога и олицетворява единството на „*Pax Romana*“ като „*Pax Christiana*“, е властта на византийския василевс. Така де факто се запазва идеята на византийската супремация над останалите християнски държави и дори в тежките моменти, императорът в Константинопол се явява духовен баща на

останалите християнски владетели. Във вътрешнополитически план тази идея има ролята на още един фактор за поддържането на самочувствието на византийците за тяхната изключителност като богоизбран имперски народ, на който е отредено свише да властва над християнския свят. Никое друго държавно устройство в цялата история на християнството не просъществува толкова дълго време.

В „творчеството“ на императора можем да срещнем „писма“ до различни негови приятели, речи, диалози, декламации, поеми, наставления, проповеди и то на най-различни теми свързани с управлението на държавата, ценността на брака, любовта към родината и т.н. Цялото това писмено наследство оставено ни от Мануил показва неговата изключителна ерудиция, търпение, талант, образование и страст към реториката, която той има. Писанията на императора позволяват отличен поглед към психическия свят на по-късния период на Палеолога в последните десетилетия преди завладяването на империята от османците.

Петата глава е озаглавена *„Големите надежди. Дипломацията на Мануил II и политиката на европейските държави в края на XIV – началото на XV век“*. На 10 декември 1399 г. Мануил отплава от Константинопол, заедно с маршал Бусико, за да се отправят на Запад, на борда на няколко венециански галери и да потърси лично помощ за своята изстрадала империя. Това „приключение“ е една от най-романтичните части от миналото на Византия и до днес представлява огромен интерес, както за историците, така и за всички любители на историята. Пътешествието на Мануил трае около три години, в които той посещава най-различни градове като Венеция, Милано, Париж и Лондон, за да се срещне с различни владетели, върху които тази среща ще остави траен отпечатък.

По време на престоя си в Париж, Мануил започва да осъществява интензивни дипломатически контакти с различни кралски дворове, чиято основна цел е реалното изпращане на военна помощ от Запада към Византия. Тази отговорна мисия е дадена на Алексий Вранас, който трябвало да координира действията на кралете на Франция, Кастилия, Навара и Португалия¹⁹. Мануил също така започва и кореспонденция с Бенедикт XIII, антипапа в Авиньон по това време, с което императорът показва, че осъзнава съперничеството между Рим и Авиньон и се опитва да създаде възможно най-полезните за Византия съюзи. В свой трактат написан по време на престоя си в Лувъра

---

¹⁹ Попова, И. Византийската дипломация и Западът. Велико Търново, Фабер, 2005, с. 92.

и посветен на Светия Дух, Мануил разкрива, че и разделението в Латинската църква не му е убягнало. Там той заявява, че отношенията между „братята [францисканци] и проповедниците [доминиканци] никак не са братски“²⁰. Вероятно споровете около тълкуването на Непорочното зачатие разделят ордени от католическия свят, но може би съществуват и някои по-практични причини пораждащи неразбирателства. Със сигурност можем да твърдим и че Мануил е бил осведомен и за съдбата на Джон Уиклиф, както и за екзекуцията на Ян Хус през 1415 г.

От Париж Мануил пише на бъдещия патриарх Евтимий II (1410 – 1416), че в Европа вече се правят подготовки за организирането на голяма армия, в която британците, както и други щедри съюзници биха предоставили контингенти. Той прогнозира, че когато се е върне в Константинопол ще да бъде последван от международен кръстоносен поход, който ще изпълни и надхвърли всичките му очаквания. В друго писмо, адресирано до Мануил Хризолорас императорът казва, че много владетелите от Европа са били заети с набирането на войници и че маршал Бусико ще ги доведе в Константинопол. Но всичко това са илюзии, защото всички властелини на Западна Европа имат други приоритети в съзнанието си.²¹

Постепенно византийският император започва да осъзнава това, но сякаш няма сила да се върне в нещастната си столица. Именно тогава той съставя трактата си за Светия дух, както и няколко есета, от които е останало описанието на един от гоблените в Лувъра.

През 1402 г. за византийците се появява лъч надежда и до Мануил стига вестта за „избавлението“ на империята от османската обсада. Това избавление става благодарение на монголския владетел Тимур, който в битката при Анкара сразява Баязид (1389-1402) и нанася съкрушително поражение на османските войници. Самият Тимур, произхождащ от племето на Чингиз хан, успява да изгради империя разпростираща се от Китай и Бенгалския залив до Средиземно море, характеризираща се с безпощадна диващина и жестокост. Въпреки факта, че под знамената на Баязид е събран целият военен потенциал на Анадола с части от Айдън, Сарухан, Кареси, Хамид, Теке, Караман, Гермиян и Сивас, както и румелийските войски, които

---

²⁰ Nicol, D. *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*. Cambridge University Press, 1993. p. 313.

²¹ Barker, J. *Manuel II Palaeologus (1391-1425)*, p. 183.

блокирали Константинопол, султанът прави голяма грешка и типично за неговото високомерие се поддава на съветите на румелийският бейлербей Фируз бей като решава да даде открито сражение на монголците при Анкара на 28 юли 1402 г. в долината Чубукова.

Шеста глава – „Империята отвърща на удара“ е посветена на последните години от управлението на Мануил. След своето завръщане в Константинопол и след битката между Тимур и Баязид край Анкара, цялата енергия на византийския император е насочена към възстановяването на Византийската империя. Битката при Анкара променила значително политическата обстановка в Мала Азия и Балканите. Това била първата военна катастрофа на Османската империя и на дневен ред пред нея се изправил въпроса дали тя ще сподели съдбата на много предишни политически обединения и ще изчезне завинаги от политическата сцена или ще се обедини отново и ще превъзмогне задаващата се криза. Така в следващите десет години ролите на византийците и османците се обръщат. Както през втората половина на XIV век Мурад и Баязид се месят непрестанно във вътрешните дела на империята, така в началото на XV век Мануил застава в ролята на арбитър между воюващите помежду си синове на Баязид.

Оттук насетне пред Мануил се изправя въпросът как да действа при тези нови обстоятелства. Пред императорът се изправят различни варианти и от неговите решения зависи дали Византия ще се изправи отново на крака или ще изчезне завинаги. След разочарованието, с което се връща от своята обиколка, Мануил вече знае, че помощ от Запад трудно ще дойде и затова той трябва внимателно да избере и нови „съюзници“. За всяка една от страните в османския конфликт Византия била търсен „приятел“ и Мануил има възможност да води независима политика спрямо османците. За пръв път от много години империята щяла да играе играта, в която е най-добра – разделянето и владенето. Все пак в нито едно свое действие Мануил не показва, че вярва на османците или че е истински привърженик на някой от Баязидовите синове, дори напротив – той не изоставя идеята за Западна подкрепа и винаги участва в османските дела с големи резерви. През първите години след битката при Анкара, Мануил не се отклонява от основната идеята, че най-големият враг на Византия са османците и не спира да търси помощ от западноевропейските дворове. Пример за това са дипломатическите мисии към Запада, на които Мануил изпраща своите най-верни дипломати. Един от тях е Константин Ралис Палеолог, който е изпратен от Мануил още

през 1403 г. за Испания, за да организира военна и финансова помощ за Византия. На Пиринеите имперският посланик се среща лично с краля на Арагон, на когото разказва за злочестията, на които са подложени християните в Мала Азия и Балканите.

Подкрепа за Мануил въпреки всичките сили и средства, които влага така и не идва. За пореден път европейските кралски дворове са вторачени единствено в своите собствени проблеми и не желаят да хабят сили за спасението на източните християни. Кралят на Франция Шарл VI задълбочава своите психически проблеми, новият крал на Англия Хенри V (1413-1422) подновява Стогодишната война, Венеция продължава да егостичната си политика на Изток, като дори предлага подкрепата си на различните османски претенденти на престола, а императорът на Унгария Сигизмунд е зает да спечели и задържи императорската титла на Свещената Римска империя.

Важна част от политиката на Мануил за сближаване със Запада били браковете на неговите синове със западни принцеси. През 1411 г. за жена на Йоан била избрана дъщерята на Великия Московски княз Василий I – Ана. Княгинята успява да стигне до Константинопол през 1414 г. когато била едва на 11 години. Малко след сватбата си, Йоан трябвало да напусне столицата, за да се присъедини към своя по-малък брат Теодор II и двамата да продължат експанзионистичната политика на византийците в Пелопонес. След четиригодишен брак малката Ана умира, в следствие на чумна епидемия и въпросът за женитбата на Йоан отново излиза на дневен ред.

С тази задача е натоварен византийският дипломат, Николай Евдемоноянис, който е главният преговарящ от страна на византийците с Папската Курия по повод бъдеща уния. Така на връщане от Флоренция, Евдемоноянис минава през Венеция, където е засвидетелстван на 16 юли 1420 г. и Венецианският сенат му дава галера, за да придружи до Константинопол латинските принцеси Клеопа Малатеста (дъщеря на граф от Римини) и София Монфератска, и с одобрението на папата, те стават годеници на Теодор II и Йоан VIII. През януари месец на следващата година Йоан и София се женят в „Св. София“, а Мануил обявява своя най-голям син за съимператор. Съдбата на София обаче не била щастлива.

На 21 май 1422 г. султан Мехмед умира. Той остава в историята като един от най-успешните властелини от зората на Османската империя. Със своето управление той успява да спре гражданската война, която застрашавала съществуването на империята, да централизира държавата, както и да поведе една изключително умела външна

политика. За разлика от своя баща Баязид, Мехмед често сключва съюзи с християните, като е склонен и на отстъпки в името на това да се предотврати възникването на антиосмански коалиции. По този начин той успява да запази държавата си от външните неприятели, а също така и да я стабилизира. Така зад маската на миролюбивото султанът подновява експанзионистичната политика на своите предшественици и превръща Османската империя отново в заплаха за Европейския Югоизток.

Смъртта на султан Мехмед слага началото на новите взаимоотношения между византийци и османци. В Константинопол надделяват поддръжниците на Йоан и въпреки несъгласието на Мануил, ромеите започват политика на открита конфронтация с османците. От Лемнос е освободен Мустафа, който отново предявява претенциите си за османския престол. Не закъсняват и първите успехи на Мустафа и той успява да постави под свой контрол всички Балкански владения на османците, като дори превзема Одрин. Към Византия обаче Мустафа започва да показва истинското си лице и отказва да спази обещанието си да предаде на империята Галиполи. Изглежда синът на Баязид, осъзнал значението на Галиполи, решава да пристъпи своята клетва.

Това кара империята да осъзнае грешката си и да спре подкрепата за мнимия Баязидов син. Не след дълго Мустафа е победен от Мурад, като това се случва първо в Анадола, а после и в Румелия, а накрая претендентът е убит. Тук разказите за края на Дюзме Мустафа се различават като Дука пише, че Дюзмето е предаден и убит от своя съюзник Джунаид, а според Мехмед Нешри. Мустафа е хванат от Мурад и обесен на крепостната кула в Одрин.²² Какъвто и да му е краят му обаче последиците за османците и християнските владетели на Балканите са ясни – Мурад стабилизира положението си и решава, че е дошло времето за разплата.

Старият император Мануил решава, че не е късно да проводи пратеници при Мурад, с цел да го омилостиви и омокоти ответния му удар. На тази мисия са изпратени византийски дипломати (Димитър Кантакузин, Матей Ласкарис и Ангел Филоматис), които трябвало да убедят султана, че не Византия е причината за неговите нещастия, но Мурад не пожелава нито да ги изслуша, нито дори да ги приеме и започва подготовката на нова война срещу Византия.

---

²² Мехмед Нешри. Огледало на света, с. 201.

На 10 юни 1422 г. някои византийски крепости вече били превзети, Солун бил обсаден от Евреносолу Барак, а основната османската армия стига до Константинопол. След около седмица самият Мурад се появява пред стените на града, за да ръководи лично атаката. По време на обсадата османците за пръв път използват и артилерия, която обаче се оказва недостатъчна, за да срути внушителните стени на града и финалната атака, която започва на 24 август, е неуспешна. Няколко дни след битката Мурад се отказва и вдига обсадата.

Трудно е да определим каква роля играе Мануил след като получава удар през 1423 г. Някои факти говорят за това, че въпреки напредналата възраст и влошеното здраве Мануил II продължава до края на живота си да управлява империята и да оказва влияние в нейните съдбини. Пример за това са писмата на венецианците от 1424 г., които са адресирани към „Стария император“ и в много редки случаи до „неговите представители“. При предаването на град Солун на Венеция по същия начин всички важни документи са изпратени до „Императора“, като се има предвид именно Мануил II. Сфранцес, който е близък до императорския двор, също разказва, че императорът въпреки, че бил на легло, продължавал да дава съвети и наставления на своите синове, както и да приема чужди дипломати.²³

Мануил II Палеолог никога не се съвзема от претърпения удар и малко след него, по стара византийска традиция облича монашеското расо. В последните дни на живота си той става познат като монаха Матей. Старият император издъхва на 21 юли 1425 г. на 75 годишна възраст.

- **В Заключението** са представени основните изводи и списък на научните приноси в дисертационния труд.
- За пръв път на български език е преведено и анализирано голяма част от епистоларното наследство на император Мануил II, приложено, както в основния текст, така и в съпътстващото приложение;
- За написването на дисертацията са използвани значителен брой, както гръцки, така и османски, латински и славянски извори, които за първи път се събират на едно място и дават различен поглед върху дадено събитие;

---

²³ Barker, J. Manuel II Palaeologus (1391-1425), p. 381.

- За по-добро онагледяване на описваните събития в текста присъства значителен снимков материал, благодарение на новите технологии, които позволяват по-голям и по-бърз достъп до информация;

Приложения – за пръв път на български език са преведени голяма част от писмата на император Мануил II към негови близки приятели. Император Мануил II е последният император-философ, който Византия някога ще има. Неговите познания по класическата литература и култура го правят един от най-образованите хора на своето време. Следвайки примера на някои от най-славните си предци, Мануил създава едно значимо писмено наследство, което предизвиква интерес дори и в наши дни. Една сравнително голяма част от това наследство са писмата, писани от императора, от които читателят може да изгради своя собствена представа за това какъв е бил Мануил приживе. Все пак, за да се вникне в неговата душевност изследователят трябва да има на ум няколко факта:

- Голяма част от писанията на Мануил са предимно от реторичен характер и предвидени за четене на глас пред избран литературен кръг;
- Някои от писмата дори и не стигат до своя получател, а просто изразяват мнението на Мануил по даден въпрос;
- Авторитетът на древните елини доминира в манталитета на образованите византийци в почти всяка сфера на техния живот: право, политическа теория, философия, теология, дори военна наука. Това е особено вярно и за областта на литературата. Именно класическата гръцка литература е идеалът, към който се стреми Мануил;
- Преведените писма представят василевса в различни роли - като император, философ, приятел или загрижен син към своята майка;

Съставено е родословно дърво на Палеологовата династия, в което е отразен произходът на император Мануил II.

Публикации по темата на дисертационния труд

1. Данев, Николай. Възгледите на император Мануил II Палеолог и политическата идеология на Византия от края на XIV век / Николай Данев // Исторически преглед, кн. 4, 2018 г. с. 5-31.
2. Данев, Николай. Управлението на Мануил II Палеолог (1391 – 1425 г.), Османската империя и Европа / Николай Данев // История, брой 2, 2019 г. с. 25-33.
3. Изнасяне на лекция *in situ* и участие в Пътуващ семинар до Албания на студенти и преподаватели от НБУ на тема: „Културно-историческото наследство на Албания“. <https://history.nbu.bg/bg/aktualno/pytuvasht-seminar-albaniq!35228>